

Гарачковська О. О.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри видавничої справи та мережесих видань
Київського національного університету культури і мистецтв

ГРОТЕСКНО-УЗАГАЛЬНЕНА КАРТИНА ПАТОЛОГІЧНОГО СВІТУ В САТИРИЧНІЙ ПОЕЗІЇ МИКОЛИ ХОЛОДНОГО

Анотація. Стаття присвячена аналізу поетичної сатири М. Холодного, в якій переважає гротескно-узагальнена картина патологічного світу, тоталітарної дійсності. Розглядаються вірші-трагедії, пісні-трагедії, сатиричні мініатюри та інші жанри в творчості автора збірок «Крик з могили», «Посмішка Джоконди» та «Сто перший кілометр».

Ключові слова: сатирична поезія, трагедія, гротеск, сарказм, реалізм, модернізм.

Постановка проблеми. Естетичні зрушення в українській літературі 90-х років ХХ – початку ХХІ ст. – це потреба «зруйнувати Карфаген української провінційності» (Ю. Шевельов) та надати українському мистецтву слова нового звучання – не ідеологічного, а естетичного, не примітивного, а високохудожнього, не провінційного, а світового.

Розвиток вітчизняної літератури останніх десятиліть, поява нових матеріалів, введення у науковий обіг невідомих раніше фактів, використання модерних методів дослідження художніх творів викликають потребу написання нових праць, які відображали б повноту українського письменства, поскрибованого в тоталітарних умовах ХХ ст.

Серед розбудовувачів вітчизняної літератури, «руйнівників Карфагену української провінційності», помітне місце займає Микола Холодний (1939–2006), популярний поет і літературознавець, один із лідерів «захалавної» поезії та студентського опозиційного руху 60-х рр. ХХ ст. Незважаючи на поодинокі публікації Ю. Бойка, Ю. Шкляр та деяких інших дослідників, присвячені аналізу життєвого й творчого шляху поета, до сьогодні ще в українському літературознавстві немає праць про художню специфіку віршованої сатири М. Холодного.

Мега статті полягає у розкритті гротескно-узагальненого «сміхового» світу Миколи Холодного, що ґрунтується на поєднанні засад реалізму, модернізму та української сміхової культури.

Виклад основного матеріалу. М. Холодний належить до когорти письменників, офіційне ставлення до яких ідентифікує моральну атмосферу в суспільстві.

Навчався на філологічному факультеті Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка. У грудні 1965 р. був виключений з 5-го курсу університету за виступ на обговоренні роману професора Арсена Іщука «Вербівчани». 28 травня 1966 р. за читання «націоналістичних» віршів біля пам'ятника Тарасу Шевченку в Києві кинутий до Лук'янівської в'язниці. Після оголошення голодування звільнений і виселений із столиці. Тільки у 1968 р. закінчив Одеський університет.

1972 р. заарештований за збірку «Крик з могили», що побачила світ 1969 р. у Франції, Канаді та США. Реабілітований 1991 р.

Більшу частину життя працював на педагогічній ниві, а в часи політичних гонінь місяцями змушений був шукати роботу або працював сторожем, пастухом, тренером з плавання.

На рукопис збірки «Крик з могили» старший науковий співробітник Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР кандидат філологічних наук А. Ковтуненко написав рецензію-донос, після чого автора заарештували і ув'язнили: «Збірка «Крик з могили» має виразно антирадянське, антинародне спрямування, яке виявляється у викривальному, наклепницькому зображенні радянського ладу, політики Комуністичної партії і Радянського уряду. Для нього наша країна – могила: звідки і назва збірки. В зображенні радянської дійсності вдається до наклепів, перекручень, інсинуацій, суспільного «очорнителства»... М. Холодний у своїх віршах виявляє повне несприйняття радянського ладу з його ідеологією і суспільною мораллю, плакає надію на буржуазно-націоналістичне відродження України, виношує «бредові» ідеї збройного повстання проти існуючого ладу, помсти трудящим за їх відданість соціалістичній Вітчизні...» [1, с. 6-7].

Микола Холодний одним із перших в Україні у 60-х роках ХХ ст. кинув виклик партійному диктату в літературі. Неприйняття командно-адміністративного стилю господарювання на рідній землі формувалось у майбутнього поета ще з шкільних років. Дитяча психіка Миколи зафіксувала, як у повоєнні роки вчителька української мови й літератури неодноразово наказувала виривати з підручників «ворожих письменників» – М. Рильського, В. Сосюру, Ю. Яновського, А. Малишка та ін. Таке дійство давало зовсім інший ефект – з точністю до навпаки, бо, як відомо, найсмачніший – заборонений плід.

1964 року у вірші М. Холодного «Монолог Маноліса Глезоса», що як і інші твори поета цієї пори будуть поширюватися лише в «самвидаві», прорвуться такі рядки:

Греція! Здається, ген відколи

Римської імперії нема,

та дітей рабами роблять школи

й твій же син хребта тобі лама [2, с. 85].

Варто замінити Грецію на Україну, а Римську імперію – на Російську, щоб все одразу стало на свої місця. Українського митця хвилювала та сама тема, що й грецького поета-патріота Яніса Ріцоса – тема незалежності Батьківщини.

Радянська цензура дуже ретельно вивчала кожен поетичний рядок Миколи Холодного й не давала дозволу на

публікацію навіть модерністських його творів, у яких не було жодного натяку на тогочасну дійсність. Скажімо, вірш «Один-два» (Уривок із поеми «Любов») було підшито до авторської кримінальної справи як антирадянський документ: «Один // Два. // Один. // Два. // Один. // Два. // Два. // Один. // Два. // Один. // Два. // Один. // Один. // Один. // Ого! // Ні одного» [2, с. 33].

Така ж доля спіткала й вірш-експеримент «Формула шлюбної ночі (Симфонія)», який «літературознавці» – цензори кваліфікували як «шифrogramу в ЦРУ і теж підшили до справи»:

C2 H2 O H (1 кг/2)

1 – 0

C19 H28 O2 + C18 H22 O2 [2, с. 115].

Однак попри заборону друку, вище наведені та багато інших творів Миколи Холодного поширювалися в машинописних копіях і сприймалися реципієнтами як модерна сатира на радянський тоталітаризм, оскільки побачити в цих текстах «наклепи на комуністичну партію чи уряд» могла лише людина з хворобливою уявою чи мало не до смерті залякана режимом. В сатиричній мініатюрі «Підозрілий дивиться» поет зауважив з цього приводу: «Зацвіла акація. // Мабуть, провокація» [2, с. 255].

Гостро сатиричним, гротескним твором, що викривав антиукраїнську владу уже в умовах розбудови незалежності в нашій державі, стала травестія «Стара пісенька на новий лад». Пісня-травестія М. Холодного, створена внаслідок сатиричної переробки популярного гімну столиці України «Києве мій» (слова Д. Луценка, музика І. Шамо). Кожна строфа відомого твору поета-пісняря під пером сатирика перетворюється в заперечення новітніх «досягнень» столичної влади. Саме тому риторичне питання-анафора з пісні Д. Луценка «Як тебе не любити, Києве мій?», що вже давно стало крилатим висловом, перераховується на гротеск-анафору «Як же тебе любити, Києве мій?», яким закінчується кожна строфа травестії «Стара пісенька на новий лад»: «Хочеш шикарно жити – // Красти умій. // Як же тебе любити, // Києве мій?»; «Зрадникам дав кредити // Съома Палій. // Як же тебе любити, // Києве мій?»; «Їдуть по мову діти // До Коломий. // Як же тебе любити, // Києве мій?» і т. д.

«Літературознавча енциклопедія» кваліфікує гротеск як «художній засіб, який полягає у свідомому деформуванні, порушенні розмірів та форм предметів, перебільшенні (гіпербола) та применшенні (літота), шаржуванні, зображенні «світу навиворіт», поєднанні несумісних ознак, різких контрастів» [3, с. 244].

За аналогічним принципом «свідомого деформування» дійсності, гротескного травестування створені й інші пісні-травестії Миколи Холодного – «Застільна для зведеного хору прем'єдавіців» («Ми вождям лизали попи, // Бо нате вони вожді...»), «Колгоспні співанки» («Хоч працюєм тяжко – // дякуєм закону, // що дозволив пляшку // мати за ікону...»), «Колискова дітям до 70-ти» («Мали діти тата, // тато їх любив. // Не хотіли спати – // він їх погубив...») та ін. Український поет спирався при цьому на досвід своїх попередників, а також на вітчизняну традицію гротескного травестування, запроваджену в братських школах, відображену в бароковій літературі.

Незважаючи на постійні утиски та переслідування з боку влади, заборону друкуватися в радянських виданнях,

письменник мужньо витримував численні удари долі, не втрачав оптимізму й почуття гумору. В умовах постійного безгрошів'я і нестатків, неможливості отримати кваліфіковану медичну допомогу, якої потребував з роками все частіше, Микола Холодний створив низку дотепних гуморесок, сатиричних пісень та віршів. Своїми враження про сатиричний доробок поета висловив у листі до нього з Мюнхена від 28 січня 1994 року відомий критик-дисидент Іван Кошелівець: «Маю Ваш «Крик з могили» і вважаю, що Ви єдиний справжній поет-сатирик у нашій літературі на все двадцяте століття, і не думаю, що Вам треба тужити за лірикою. Лишайтеся в сатирі. А Ви її занедбали. Подумайте над цим. Ліричних нунь у нашій поезії без Вас вистачить, а сатири нема. Не занедбайте свого таланту» [4, с. 15].

Останньою прижиттєвою книгою Миколи Холодного стала поетична збірка «Сто перший кілометр (З неопублікованого)» (2004). Сумнозвісний сто перший кілометр – відстань від так званих «режимних» місць, запроваджена радянською системою для проживання «ворогів народу». Висловлюючись іншими словами, це була лицемірна форма ізоляції «інакодумців» від суспільства. До кінця своїх днів М. Холодний змушений був проживати у м. Остер, розташованому якраз за сто першим кілометром від Києва. У редакційній передмові зазначалося: «Ця збірка є зойком одинака у пустелі. А якщо перефразувати Хемінгуей – почуте поетом у ритмах доби калатання дзвону по кожному з нас» [5, с. 3].

Назву збірки ідентифікувала також і поезія «Non, com's» (англ. – Без коментарів. – О. Г.), написана автором 9 жовтня 2000 року:

– У поезії ти метр?

На 101-й кілометр [5, с. 115].

Так тоталітарний режим розправлявся з поетами-«інакодумцями», які не проміняли власні переконання на матеріальні блага й нагороди з рук «зłodіїв у законі». У збірці вміщено й вірш-травестію «Братія веде (майже за Павлом Григоровичем)», який у 90-х роках ХХ ст. поширювався лише в «самвидаві». Якщо Павло Тичина у більшовицькій партократії, що нероздільно керувала суспільством, убачав ідеал колективного управління, а тому, застосовуючи високий стиль, наголошував, що «партія веде» радянський народ до щасливого майбутнього, то «колективний правитель» Миколи Холодного, названий «братією», характеризувався як «швидко вихрещені зеки», які «нас від влади до Ревеки гонять нагаєм», «бандюги, наркомани» та інші декласовані елементи.

Кожній строфі з поезії Тичини в травестії Холодного відповідала аналогічна за формою, однак діаметрально протилежна за змістом сатирична строфа, завдяки чому й створювався саркастичний ефект. Якщо в співця комуністичної партії прославлявся «прекрасний час, неповторний час» ліквідації неписьменності серед селян («Не на Рейні, не на Марні – в МТС пошлем друкарні...»), час голодомору в Україні і масових розстрілів національно спрямованої інтелігенції, то в травестії М. Холодного «...Хтось украв шрифти з друкарні – // То не в нас, не в нас! // У ночі льохи тривожим, // Треба – власника стриножим. // От прекрасний час, неповторний час!» Ідилічні рядки Тичини на пошану більшовицького флоту, що, мовляв, і «сіє», й «косить» та ще й «республіку підносить до нових висот»

у вірші-травестії перероблені в пророчу інвективу, яка попереджала читача про те, що чорноморський флот *«не сіє і не косить, // А три пальці нам підносить // Аж під самий рот, аж під самий рот!»* [5, с. 19-20].

У гротескній травестії «Братія веде» простежується наскрізна ідея: хоча в умовах розбудови незалежності в Україні влада й змінилася, однак вона не стала народною, тим паче – національно свідомою, до того ж державний устрій залишився старий. Під показовою демократією ховаються перефарбовані чиновники, колишні радянські партократи, які дбають лише про власне збагачення: *«Від корита, до корита // вся земля уже порита. // Чесний хто – вгадай»*.

Означена ідея є провідною і в інших травестіях збірки – «Фарбований лис (перечитуючи класиків)», «Остерські коломийки (Світлій пам'яті ст. 62 КК УРСР)», «Антитези» тощо.

У передмові до посмертної збірки Г. Чубая «Плач Єремії» (Львів, 1998) І. Дзюба зауважив, що Чубасева поема – то «блискучий зразок гротескно-узагальненої картини патологічного світу». Такий самий висновок напрошується і після прочитання збірки М. Холодного «Сто перший кілометр», зрештою, як і збірок «Крик з могили», «Усмішка Джоконди: Вибране» та ін.

Висновки. Проаналізований матеріал дозволяє стверджувати, що поетичній сатири Миколи Холодного притаманний насамперед викривальний характер, гіперболізація та гротескність художніх образів. Сатира, звичайно, мистецьки вартісна, прогресивна, неодмінно перебуває у лояльній (чи нелояльній) опозиції до політичної системи тієї чи іншої доби, до існуючого соціального ладу, критикує найістотніші його деформації в ім'я вдосконалення його моделі. Вже О. Герцен підкреслював «опозиційне значення» криловських байок. Так само віршована сатира М. Холодного розвивалася в опозиції до тоталітарної радянської системи.

М. Холодному належить заслуга такого осмислення комічного, при якому воно, втрапивши амбівалентність, притаманну народним сміховим першоджерелам, увійшло в літературу новітньої доби з великим потенціалом викривальної й перероджуючої сатири. Поет виробив ряд форм комічного (діалогізм, існування мови як системи символів та ін.), які й нині побутують в українській літературі. Сміх Холодного витікає не із прагнення митця до комічного як до самоцілі, а із зображення реальних людських вад, із типових обставин життя. Таким чином, гротескний «сміховий» світ Миколи Холодного ґрунтується на поєднанні засад реалізму, модернізму та української сміхової культури.

Поет-сатирик не лише у своїх гротескних образах зумів ідентифікувати фундаментальні ознаки національної ідеї, але й став її уособленням. Через це й вважався небезпечним для тоталітарного режиму. Для можновладців була вибуховою, своєрідною міною уповільненої дії не лише сатирична творчість М. Холодного, але також і його життєва позиція, бо вона персоніфікувала національну ідею народу України.

Література:

1. Ковтуненко А. В. Відзив на збірку М. Холодного «Крик з могили» // Архів Київського обласного Управління СБУ. – Справа 58095 фп. – Т. 8. – С. 4-7.
2. Холодний М. Усмішка Джоконди: Вибране / М. Холодний. – К. : Укр. письменник, 1995. – 271 с.
3. Літературознавча енциклопедія: У 2 т. – Т. 1 / Авт.-уклад. Ю. Ковалів. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 606 с.
4. Шкляр Ю. Поетична творчість Миколи Холодного / Ю. Шкляр. – Дрогобич: Коло, 2004. – 66 с.
5. Холодний М. Сто перший кілометр (З неопублікованого) / М. Холодний. – Дрогобич: Коло, 2004. – 216 с.

Гарачковская О. А. Гротескно-обобщенная картина патологического мира в сатирической поэзии Николая Холодного

Аннотация. Статья посвящена анализу поэтической сатиры Н. Холодного, в которой преобладает гротескно-обобщенная картина патологического мира, тоталитарной действительности. Рассматриваются стихотворения-травести, песни-травести, сатирические миниатюры и другие жанры в творчестве автора сборников «Крик из могилы», «Улыбка Джоконды» и «Сто первый километр».

Ключевые слова: сатирическая поэзия, травестия, гротеск, сарказм, реализм, модернизм.

Garachkovska O. The Grotesquely-generalized picture of the pathological world is in the satiric poetry of Mykola Holodnyi

Summary. The article looks into the analysis of poetic satire of M. Holodnyi, with his prevailing grotesquely-generalized picture of the abnormal world and totalitarian reality. A poem-travesty is studied, a song-travesty («Old ditty on a new line-up», created as a result of capital of Ukraine popular hymn «My Kyiv» reworking). Satiric miniatures and other genres are examined also in work of the author's collections «Scream from the grave», «Smile of Mona Lisa» and «One hundred and the first kilometer».

Key words: poem-travesty, song-travesty, satiric miniatures.